

12. Одинцов И.О. Профессиональное программирование. Системный подход. – СПб.: БХВ Петербург, 2002. – 512 с.
13. Смутьсон М.Л. Психология розвитку інтелекту: Монографія. – К., 2001. – 276 с.
14. Шнейдерман Б. Психология программирования: Человеческие факторы в вычислительных и информационных системах. Пер. с англ. – М.: Радио и связь, 1984. – 304 с.

В статье представлен теоретический анализ проблемы профессионального самосознания специалистов в области информационных технологий (программистов). Рассматривается вопрос о профессиональных и личностных качествах, которыми должны обладать программисты. Также данная проблема профессиональных деформаций в данных специалистов.

Ключевые слова: личностные черты, профессиональные качества, профессиональное самосознание, программист, профессионализм, профессиональные деформации.

The paper presents theoretical analysis of the problem of professional identity specialists in information technology (software). The question of professional and personal qualities required of programmers. Also the issue of professional deformation in these professionals.

Keywords: personality traits, professional features, professional identity, developer, professional, professional deformation.

Петрученко Н.М.

ПРОГРАМА ФОРМУВАННЯ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ГОТОВНОСТІ ДО ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ У СТУДЕНТІВ ІЗ СОМАТИЧНИМИ ВАДАМИ

У статті викладено зміст та результати апробації розробленої автором програми, спрямованої на формування психологічної готовності до професійної діяльності студентів, які мають соматичні вади.

Ключові слова: психологічна готовність до професійної діяльності, студенти із соматичними вадами.

Постановка проблеми. Психологічний супровід професійного становлення осіб із соматичними вадами сьогодні є актуальною проблемою для різних галузей психології. Важливим науковим завданням, яке є складовою заходів, спрямованих на вирішення зазначеної проблеми, вважається розробка наукових засад формування психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності у студентів із соматичними вадами.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні українські науковці наголошують що, забезпечення навчання у ВНЗ студентів із соматичними вадами є надзвичайно важливою міждисциплінарною проблемою, вирішення якої потребує спільних зусиль психологів, медиків, соціологів, соціальних працівників, законодавців, державних управлінців тощо [3] - [5], [7].

До основних соціально-психологічних проблем, які виникають у осіб із соматичними вадами, відносять: відстороненість їх від світу, непотрібність на ринку праці, соціальна ізоляція. Наслідком цього є суттєві утруднення у формуванні в них активної життєвої позиції, низький рівень "довіри до світу", тенденція до сприймання соціального оточення як ворожого, занижений рівень домагань і самооцінки [1], [2], [6].

Саме тому важливим є науково обґрунтоване цілеспрямоване здійснення психологічних заходів, спрямованих на формування у студентів із соматичними вадами психологічної готовності до майбутньої професійної діяльності.

Мета статті. У статті ми викладемо зміст та результати апробації розробленої нами програми, спрямованої на формування психологічної готовності до професійної діяльності у студентів, які мають соматичні вади.

Виклад основного матеріалу дослідження. Програма розроблялася відповідно до обґрунтованого нами змісту психологічної готовності до професійної діяльності у студентів із соматичними вадами, яка розуміється як складна динамічна система, що складається із восьми взаємопов'язаних компонентів (мотиваційного, когнітивного, операційного, особистісного, оціночного, цілепокладального, креативного, мобілізаційно-настрійового), і психологічно забезпечує можливість майбутнього виконання такими студентами професійної діяльності на певному рівні ефективності.

Розроблена програма складається із загальної та індивідуалізованої частин. Перша передбачає надання загальнопсихологічної допомоги та застосування різних методів, спрямованих на формування різних компонентів готовності. Друга передбачає здійснення психодіагностичного дослідження та розроблення на основі його результатів індивідуальних програм формування психологічної готовності до професійної діяльності у студентів із соматичними вадами. Психодіагностичне дослідження здійснюється на основі застосуванням батареї апробованих у нашій роботі 10-ти методик та опитувальників.

В загальній частині програми передбачена аудиторна форма роботи (лекції, семінари) та тренінгова. В індивідуалізованій частині застосовуються бесіди та індивідуальне психологічне консультування.

Програма аудиторних занять для студентів із соматичними вадами

Розроблений нами **лекційний курс** розраховано на 12 аудиторних годин: Тема 1. Компенсація функціональних обмежень у професійної діяльності (4 год.); Тема 2. Підвищення навчально-професійної самоефективності (4 год.); Тема 3. Шляхи підвищення життєво-професійної стресостійкості (4 год.).

Тематика **семінарських** занять відповідає тематиці лекційного курсу і також передбачає 12 аудиторних годин (по 4 години до кожної теми, за умови участі у семінарському занятті групи студентів у кількості 7 – 8 осіб.).

Семінарські заняття передбачають їх традиційну форму проведення, за якою студенти обговорюють виконані ними повідомлення, доповіді та реферати. Викладач виконує функцію координатора обговорення теми семінару. В процесі обговорень у студентів відбувається закріплення обговорюваного матеріалу та формування навичок із професійної полеміки.

Відповідно до переліку питань на семінар, студент готує повідомлення, доповідь чи реферат і викладає їх основний зміст впродовж 8 – 10 хв. Ще стільки ж часу орієнтовно відводиться на групове обговорення питання.

Застосування методу бесіди зі студентами, які мають соматичні вади

Тематика індивідуальних бесід обирається для кожного студента відповідно до результатів здійсненого психодіагностичного дослідження. Кількість та тривалість бесід із кожним студентом визначається індивідуально. В процесі їх здійснення студентом разом із психологом, який їх проводить, має бути розроблена для кожного студента індивідуальна програма формування психологічної готовності до професійної діяльності.

Перелік проблемних тем для індивідуальних бесід:

- 1) мій життєвий шлях;
- 2) чого я хочу, сенс мого життя;
- 3) мій професійний шлях та професійні перспективи;
- 4) як прийняти себе;
- 5) як повірити в себе;
- 6) моя самооцінка та самоповага;
- 7) моя активна життєва позиція;
- 8) як стати впевненим у собі;
- 9) мої індивідуальні ресурси стосовно самореалізації;
- 10) як самоактуалізуватися у житті;
- 11) життя як захоплююча подорож;
- 12) як знизити залежність від оточуючих;

Окремо проводяться здоровими студентами неформальні бесіди зі академічних груп, котрі спрямовані на інформування їх про необхідність допомоги студентам із соматичними вадами шляхом надання їм психологічної підтримки та іншої ситуаційної допомоги необхідної в різних життєво-навчальних ситуаціях.

Індивідуальне психологічне консультування студентів, які мають соматичні вади

Курс індивідуального психологічного консультування пропонується пройти, за результатами психодіагностики та бесід, студентам із соматичними вадами, з метою психологічної корекції виявлених негативних особистісних тенденцій (подолання підвищеної тривожності, страхів, фобічних реакцій, невротичних симптомів); а також з метою формування адекватних психологічних захистів.

У нашому дослідженні, відповідно до результатів психодіагностичного дослідження та подальших бесід, таким студентам пропонувалося звернутися за безкоштовною допомогою у вирішенні виявлених проблем до психологів-

консультантів навчально-наукової лабораторії кафедри психології Інституту соціальних технологій Університету "Україна".

Комплексний соціально-психологічний тренінг

У розробленому нами для студентів із соматичними вадами комплексному соціально-психологічному тренінгу, який розраховано на два дні роботи (приблизно, по чотири години кожного дня), передбачено вирішення чотирьох основних груп тренінгових завдань:

- 1) формування навичок самоаналізу та саморозуміння;
- 2) формування впевненості у собі;
- 3) розвиток навичок із рефлексії;
- 4) розвиток комунікативних навичок.

Тренінг структурно складається із 7 частин і проводиться у наступній послідовності:

1. Організація початку тренінгу, знайомство, “розігрів” (1 год.). Вправи: “Взаємні презентації”, “Зустріч поглядами”.

2. Згуртування та розвиток групи (40 – 45 хв.). Вправи: “Вавилонська вежа”, “Будинок”.

3. Формування навичок із самоаналізу та саморозуміння (2 год.). Вправи: “Прийняття себе”, “Колесо життя”, “Пам’ятник інвалідності”.

4. Формування впевненості у собі (1 год.). Вправа “Невпевнені, упевнені й агресивні відповіді”.

5. Розвиток навичок із рефлексії (1 год.). Вправи “Монета”, “Вибір”.

6. Розвиток комунікативних навичок (2 год.). Вправи: “Анабіоз”, “Леопольд”, “Загальна увага”, “Попроси шоколадку”.

7. Підведення підсумків тренінгу (1 год.). Експрес-опитування, надання зворотного зв’язку, аналіз отриманих результатів, обговорення отриманого досвіду та можливості його перенесення на реальні життєві, навчальні та професійні ситуації, визначення напрямків подальшого розвитку тощо. Завершальна вправа “Валіза”.

Природно, що в результаті апробації розробленої програми (її відносно нетривалого застосування), ми не могли розраховувати на отримання у студентів стійких особистісно-професійних змін. Головним завданням програми стало усвідомлення досліджуваними студентами основних проблем, які перешкоджають досягненню необхідного рівня психологічної готовності до професійної діяльності, отримання знань й практичних навичок для їх вирішення, формування стійкої мотивації для цього. Найголовніше, на наш погляд, було сформувати у таких студентів спрямованість на особистісно-професійну самоактуалізацію, позитивне усвідомлення власного життєво-професійного шляху. А заснований на цьому і вже “керований із середини” подальший процес набуття психологічної готовності до професійної діяльності, що потребує від студента постійних самостійних зусиль, є досить тривалим і може охоплювати все подальше його професійне життя.

У практичній апробації розробленої програми взяли участь 24 студенти Університету “Україна”, які мали різні соматичні вади. Їх участь у дослідженні була

добровільною, але експериментальна вибірка підбиралася таким чином, щоб середні діагностичні показники цих студентів за використаними методиками достовірно не відрізнялися від показників інших 72 студентів із соматичними вадами, що виступили в якості контрольної вибірки.

В процесі дослідження було використано 10 опитувальників та методик: 1) Методика діагностики мотивації на досягнення успіху Т. Елерса; 2) Опитувальник оцінки професійної мотивації людини; 3) Методика дослідження смисложиттєвих орієнтацій Д. Крамбо та Л. Махолік в адаптації Д.О. Леонтєва; 4) Методика виявлення комунікативних та організаційних здібностей – КОЗ-2; 5) Шкала самоефективності Р. Шварцера та М. Єрусалема; 6) Методика дослідження самоствавлення Р. Пантелеєва та В. Століна; 7) 16-ти факторний особистісний опитувальник Р. Кеттела 16-PF; 8) Опитувальник Келлермана-Плутчика; 9) Модифікація опитувальника для студентів О. Кокуна; 10) Самоактуалізаційний тест Е. Шострома.

Робота зі студентами експериментальної групи була розпочата приблизно через два тижні після закінчення діагностики, впродовж яких були оброблені результати і сформована група. Три тижні було відведено на аудиторні заняття. В цей же час із студентами експериментальної групи проводилися бесіди. Розроблялися орієнтовні індивідуальні програми формування психологічної готовності до професійної діяльності, в яких визначалися основні психологічні проблеми, що потребують вирішення, якості, розвитку яких слід приділити увагу, та відповідно, окреслювалося коло засобів, якими це можна зробити, послідовність, етапність дій, на це спрямованих. На четвертому тижні було проведено комплексний соціально-психологічний тренінг. Окрім того, 14 із 24 студентам експериментальної було запропоновано пройти курс індивідуального психологічного консультування, який впродовж 1,5 – 2 місяців проводили з ними психологи-консультанти навчально-наукової лабораторії кафедри психології Інституту соціальних технологій Університету "Україна". Повторна діагностика студентів експериментальної та контрольної вибірок була здійснена через 2,5 місяця після завершення тренінгу. Рівень статистичної достовірності змін обраховувався за критерієм Т-Вілконсона.

Як вже зазначалося вище, в результаті відносно нетривалого застосування розробленої програми, ми не розраховували на виражені особистісно-професійні зміни. Основним завданням було підвищення у студентів із соматичними захворюваннями спрямованості на особистісно-професійну самоактуалізацію та позитивне усвідомлення власного життєво-професійного шляху. Ті ж позитивні зміни достатньо великої кількості діагностичних показників в таких студентів, які було отримано в результаті застосування програми і будуть викладені нижче, можуть у подальшому ще покращуватися у випадку постійної роботи студентів над собою та створення сприятливого освітньо-професійного середовища, а можуть бути й через короткий час зведені нанівець, якщо студент припинив докладати регулярні зусилля у напрямку свого особистісно-професійного удосконалення. ~~Значальним~~ ^{важливим} компонентом психологічної готовності до професійної діяльності у студентів експериментальної групи за Методикою діагностики моти-

вації на досягнення успіху Т. Елерса та Опитувальником оцінки професійної мотивації людини, істотних змін не відбулося. У той же час, в них достовірно підвищився рівень зацікавленості у навчанні (табл. 1).

Такі показники *когнітивного* компоненту як рівень самооцінки власних знань про умови і особливості професії, а також власних професійних знань та вмій у студентів експериментальної групи, закономірно, на наш погляд, не змінилися, оскільки їх розвиток має забезпечувати загальний курс професійної підготовки ВНЗ, а у нашій програмі вони не були передбачені. У той же час, у студентів експериментальної групи значно зріс рівень знань про способи компенсації власних функціональних обмежень при здійсненні майбутньої професійної діяльності (таблиця 2), чому була в нас приділена істотна увага.

Таблиця 1

Рівень зацікавленості у навчанні у студентів контрольної та експериментальної груп

Група	Дослідження	Рівень зацікавленості у навчанні					р
		Низький	Посередній	Вищий за середній	Високий	Дуже високий	
Експериментальна	I	-	16%	28%	36%	20%	≤ 0,01
	II	-	4%	16%	48%	32%	
Контрольна	I	1,5%	15%	24%	36%	23,5%	-
	II	-	17%	22,5%	35%	25,5%	

Таблиця 2

Рівень знань про способи компенсації власних функціональних обмежень при здійсненні майбутньої професійної діяльності у студентів контрольної та експериментальної груп

Група	Дослідження	Знають про способи компенсації функціональних обмежень при здійсненні майбутньої професійної діяльності					р
		Нічого	Мало	Близько половини	Багато	Майже все	
Експериментальна	I	-	28%	32%	36%	4%	≤ 0,001
	II	-	-	16%	64%	20%	
Контрольна	I	-	30%	30%	34%	6%	-
	II	-	27%	28,5%	37%	7,5%	

Щодо показників *операційного* компоненту, то у студентів експериментальної групи відбулося певне поліпшення комунікативних здібностей, яке, однак, не досягло рівня статистичної значущості (рівень організаційних здібностей практично не змінився). Також дещо (але статистично незначуще) підвищи-

лася самооцінка практичних навичок із компенсації власних функціональних обмежень при здійсненні майбутньої професійної діяльності, що є цілком природним, оскільки в нашій роботі ми більше зосередилися на інформаційному аспекті цієї проблеми, а практична її реалізація ставилася нами як завдання на подальшу самостійну роботу студентів із соматичними вадами.

Разом із тим, було зафіксоване істотне підвищення рівня навчальної самоефективності у студентів експериментальної групи та їх самооцінки щодо власної готовності до самостійної професійної праці (таблиці 3 та 4). Ми це, насамперед, відносимо до збільшенні впевненості студентів експериментальної групи у своїх силах, чому в реалізації нашої програми була приділена істотна увага.

Таблиця 3

Рівень навчальної самоефективності у студентів контрольної та експериментальної груп

Група	Дослідження	Навчальна самоефективність					p
		Низька	Нижча за середню	Середня	Вища за середню	Висока	
Експериментальна	I	12%	20%	32%	32%	4%	≤ 0,001
	II	-	10%	20%	46%	24%	
Контрольна	I	6%	24%	35,5%	31,5%	3%	-
	II	4,5%	22,5%	31%	36%	6%	

Таблиця 4

Рівень самооцінки готовності до самостійної професійної праці у студентів контрольної та експериментальної груп

Група	Дослідження	Готові до самостійної професійної праці					p
		Дуже погано	Погано	Посередньо	Добре	Дуже добре	
Експериментальна	I	20%	44%	34%	12%	-	≤ 0,01
	II	4%	32%	36%	20%	8%	
Контрольна	I	13,5%	37,5%	40%	7,5%	1,5%	-
	II	13,5%	40%	35%	10%	1,5%	

За показниками *особистісного* та *креативного* компонентів у студентів експериментальної групи статистично значущих змін не відбулося, що ще раз свідчить про необхідність тривалої та наполегливої роботи у плані досягнення позитивних результатів за різними складовими цих компонентів психологічної готовності студентів до професійної діяльності. Зафіксовано лише певну тенденцію до поліпшення у студентів експериментальної групи показника "глобального самоставлення" (та таких його складових як "самоповага", "аутосимпатія" та "очікуване ставлення від інших"), показників двох субшкал тесту СЖО ("процес життя, або інтерес та емоційна насиченість життя", "локус контролю життя, або керованість життя"), а також зменшення рівня напруженості психо-

логічних захистів за такими механізмами як "заперечення реальності", "компенсація" та "реактивні утворення".

Такий показник *оціночного* компоненту психологічної готовності до професійної діяльності як самооцінка бажання студентів мати професію, за якою вони навчаються, у студентів експериментальної групи практично не підвищився. Щоправда, нагадаємо, що цей показник у студентів із соматичними вадами й так виявився вищим, ніж у здорових студентів. А показник самооцінки відповідності власних здібностей вимогам майбутньої професії у студентів експериментальної групи достовірно збільшився (таблиця 5).

Таблиця 5

Рівень самооцінки відповідності власних здібностей вимогам майбутньої професії у студентів контрольної та експериментальної груп

Група	Дослід-	Здібності відповідають вимогам майбутньої професії			p
		Недостатньо	Переважно	Повністю	
Експериментальна	I	32%	64%	4%	≤ 0,05
	II	16%	72%	12%	
Контрольна	I	39%	50,5%	10,5%	-
	II	36%	52%	12%	

Також у студентів експериментальної групи достовірно зріс такий показник *цілепокладального* компоненту як намір працювати за майбутньою професією (таблиця 6).

Таблиця 6

Намір працювати за майбутньою професією у студентів контрольної та експериментальної груп

Група	Дослідження	Працювати за майбутньою професією					p
		Не будуть	Скоріш не будуть	Ще не вирішили	Напевно будуть	Будуть	
Експериментальна	I	4%	12%	16%	48%	20%	≤ 0,01
	II	-	-	12%	52%	36%	
Контрольна	I	6%	9%	24%	34%	27%	-
	II	7,5%	7,5%	21%	30%	34%	

Якщо такі показники *мобілізаційно-настрійового* компоненту як самооцінка студентами динаміки власної працездатності впродовж навчального дня та тижня практично не змінилася, то налаштованість студентів експериментальної групи щодо свого майбутнього життя в цілому та професійної діяльності явно підвищилася (таблиця 7 та 8). Як і щодо показників таблиць 3 та 4, ми це відносимо до збільшення впевненості студентів експериментальної групи у своїх силах.

Таблиця 7

Налаштованість щодо майбутнього життя студентів контрольної та експериментальної груп

Група	Дослід-ження	Налаштовані щодо свого майбутнього життя в цілому					р
		Дуже пе-симістич.	Песимі-стично	Невизна-чено	Оптиміс-тично	Дуже оптиміст.	
Експери-ментальна	I	16%	20%	40%	20%	4%	≤ 0,05
	II	-	8%	44%	36%	12%	
Контроль-на	I	13,5%	21%	42%	19,5%	4%	-
	II	12%	21%	40%	21%	6%	

Таблиця 8

Налаштованість щодо своєї майбутньої професійної діяльності студентів контрольної та експериментальної груп

Група	Дослід-ження	Налаштовані щодо майбутньої професійної діяльності					р
		Дуже пе-симістич.	Песимі-стично	Невизна-чено	Оптиміс-тично	Дуже оптиміст.	
Експери-ментальна	I	16%	20%	40%	20%	4%	≤ 0,01
	II	-	-	44%	40%	16%	
Контроль-на	I	15%	24%	46%	13,5%	1,5%	-
	II	12%	19,5%	40,5%	15%	3%	

Висновки. Таким чином, достовірне підвищення у студентів експериментальної групи рівнів навчальної самоефективності, зацікавленості у навчанні, самооцінки власної готовності до самостійної професійної праці, відповідності власних здібностей вимогам майбутньої професії, наміру працювати за майбутньою професією, знань про способи компенсації власних функціональних обмежень при здійсненні професійної діяльності, позитивної налаштованості щодо професійної діяльності та майбутнього життя в цілому, свідчать про достатньо високу ефективність розробленої програми. Але, ще раз повторимо, подібне підвищення рівня психологічної готовності до професійної діяльності студентів із соматичними вадами, стане стійким лише у випадку подальшої постійної роботи таких студентів над собою. Потребу у подібній роботі та усвідомлення її необхідності ми й намагалися в них сформувати.

Перспективи подальших досліджень полягають у розробці системи практичних заходів, спрямованих психологічне забезпечення різних етапів професійного становлення осіб, які мають соматичні вади.

Література

1. Камінська О. Особливості формування самоставлення студентів з особливими потребами / Камінська О. // Український науковий журнал Освіта регіону. Політологія психологія комунікації. – 2010. – № 1. –

- [Електронний ресурс]. - Режим доступу: http://www.social-science.com.ua/публікація/216_
2. Лебедева А.А. К проблеме повышения качества жизни и субъективного благополучия студентов с ограниченными возможностями здоровья в условиях инклюзивного образования / А.А. Лебедева // Другое детство. Сборник тезисов участников Второй Всероссийской научно-практической конференции по психологии развития. – М. : МГППУ, 2009. - С. 218 - 220.
 3. Таланчук П.М. Супровід навчання студентів з особливими потребами в інтегрованому освітньому середовищі / Таланчук П.М., Кольченко К.О., Нікуліна Г.Ф. – К.: Соцінформ, 2004. – 128 с.
 4. Тищенко Л.В. Психологічні особливості життєвих перспектив студентів з обмеженими функціональними можливостями: автореф. дис. ... канд. психол. наук : 19.00.01 / Л. В. Тищенко; Ін-т психології ім. Г.С. Костюка НАПН України. – К., 2010. – 21 с.
 5. Томаржевська І.В. Психологічні засади гуманізації професійної підготовки студентів-інвалідів за соціономічним профілем : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Томаржевська Інна Володимирівна ; Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих АПН України. – К., 2007. – 249 арк.
 6. Томчук М.І. Психологія адаптації до навчання студентів з особливими потребами: Монографія / М.І. Томчук, Т.О. Комар, В.А. Скрипник. – Вінниця: Глобус-Прес, 2005. – 226 с.
 7. Хорошайло О.С. Виховання духовно-моральних цінностей у студентів з обмеженими фізичними можливостями: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.07 / О.С. Хорошайло; Східноукр. нац. ун-т ім. В.Даля. – Луганськ, 2008. – 20 с.

В статье изложены содержание и результаты апробации разработанной автором программы, направленной на формирование психологической готовности к профессиональной деятельности студентов с соматическими нарушениями.

Ключевые слова: психологическая готовность к профессиональной деятельности, студенты с соматическими нарушениями.

The paper presents the content and testing's results of the author's program, which aimed at developing psychological readiness for professional activities of students who have physical disabilities.

Keywords: psychological readiness for professional activities, students from somatic disabilities.